

**KATTA MAKTAB YOSHDAGI O'QUVCHILARNI KASB HUNARGA
YO'NALTIRISHNING DIDAKTIK TA'MINOTINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Yozdonqulova Sojida Zokirjon qizi

DTPI 1-bosqich magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada katta maktab yoshidagi o'quvchilarini kasbga yo'naltirishda dastlabki pedagogik jarayonlar tahlil etilgan bo'lib, bu jarayonda o'qituvchining pedagogik mahorati, kasb tanlashga oid bilim va ko'nikmalari, vazifalari, shuningdek kasb tanlashda shaxs xislatlari, o'quvchi psixologiyasi, o'quvchilarni kasb tanlashga tayyorligini ko'rsatuvchi mezonlar, o'quvchilarni kasb tanlashga yo'naltirishga tayyorlashni yosh bosqichlari mazmuni haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: O'qituvchi, o'quvchi, boshlang'ich ta'lim, kasb, kasbga yo'naltirish, yosh davrlar psixologiyasi.

Hozirgi zamonaviy maktablarga qo'yilayotgan asosiy talablardan biri yosh avlodlarga nafaqat ta'lim-tarbiya berish unga qo'shimcha ravishda ularni to'g'ri kasb tanlashga yo'naltirish ham muhim hisoblanadi. Maktablarda o'quvchi yoshlarning hayotda o'z kasblarini egallashida matematika, ona tili, geografiya, tarix kabi fanlar bilan bir qatorda texnologiya fani muhim hisoblanadi. Shu o'rinda bir savol tug'uladi, texnologiya fani o'zi qanday fan va uning yoshlarni kasb tanlashlarida qanday o'rni bor? Har bir inson uchun kelajak uchun kasb yoki hunar tanlash hayoti davomida qilinishi kerak bo'lgan eng muhim qarorlardan biri hisoblanadi. Chunki o'quvchilarni tanlangan kasblari ularning kelajagi bilan bog'liq hamda yashash tarziga ham ta'sir etadi. Inson o'zi tanlagan kasb yoki hunaridan zavq olsagina, qilgan ishidan ko'ngli to'ladi, kasbkoriga mehr uyg'onadi va o'z kasbining chin manodagi ustasiga aylanadi.

Ma'lumki, asosan bolalarda kasbga bo'lgan muhabbat va qiziqish katta maktab yoshi davrida uyg'onadi. Barcha o'quvchilar ularga ota-onasi yoki ustozlari tomonidan berilayotgan maslahat va o'gitlardan kelib chiqib o'ziga kasb yoki hunar tanlaydilar. Ba'zi o'quvchi qiziqsa, boshqalari ona tili, adabiyot, tarix, yoki huquq faniga qiziqadi. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilari kasb tanlashdan hali uzoq turadilar. Biroq ular o'rtasida to'g'ri yo'lga qo'yilgan kasb tanlash ishi shunday bir negiz bo'lishi kerakki, yuqori sinflardagi o'quvchilarning kasbga bo'lgan qiziqishlari, o'y va niyatlari keyinchalik shu negiz asosida rivojlanadigan bo'lsin. Beistisno barcha kasblar uchun zarur va muhim bo'lgan shaxs xislatlari bor. Bular: – mehnatsevarlik, hamma kasb va mutaxassislikdagi mehnat ahliga nisbatan hurmat-ehтиrom;

– mehnat qilish zarurligini tushunish va anglash;

- o`z ishini rejalashtirish va nazorat qila bilish;
- ish joyini to`g`ri tashkil qilish, ishning batartib va intizomli bo`lishi;
- toqatlik, sabotlilik, topshiriqni bajarishning eng oqilona usulini tanlab ola bilish;
- materiallar hamda vaqtni tejash va shu kabilardir.

Ana shu xislatlar va fazilatlarining hammasini o`quvchilarda birinchi sinfdan boshlab shakllantirish lozim [2,b.6]. Katta yoshdagi maktab o`quvchilarini kasblar olamiga asta-sekin olib kirish, ularni shu olamda mo`ljal olishga o`rgatish zarur. O`qituvchi o`quvchini darslarda kuzatish, u bilan suhbatlashish, bola faoliyati mahsulini tahlil qilish jarayonida uning ba`zi bir xususiyatlarini, mayllarini payqab oladi, bu xislatlarni rivojlantirish yuzasidan tegishli ishlarni ado etgandan keyin, bular keyinchalik kasbni belgilashda asosiy omil bo`lishi mumkin.

Kasbni to`g`ri tanlash har bir o`sib kelayotgan avlodning obektiv vajlariga, qiziqishlariga, mayliga, qobiliyatiga va imkoniyatlariga mos bo`lishi uchun uning sog`ligini, o`zlashtirishini va hissiyotlarini hisobga olish lozim, bular ijtimoiy foydali va unumli mehnatda hammadan ko`ra ko`prok o`z ifodasini topadi va namoyon bo`ladi. Bolaning kasbiy muhim xislatlarini barvaqt aniqlash esa keyinchalik unga o`z xususiyatlariga qarab kasbni to`g`ri tanlash, uni muvaffaqiyatli ravishda o`zlashtirish, mehnatda yuksak natijalarga erishish imkonini berishi mumkin. Ko`pgina olimlar o`tkazgan tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki, maktab o`quvchilarining taxminan 30 foizida tanlangan kasbga nisbatan barqaror qiziqishlar boshlang`ich sinflardayoq shakllanar ekan.

Katta maktab yoshidagi bolalar uchun mehnat ta`limining asosiy maqsadlaridan biri — o`quvchilarda inson uchun mehnat birinchi zaruriyat, ijtimoiy burch ekanligiga, har qanday kasbni egallash uchun mustahkam va chuqur bilimlar kerakligiga ishonch hosil qilishdan iborat.

Mehnatga muhabbatni va ishlash istagini faqat mehnatda tarbiyalash mumkin. Shu boisdan ham mehnat ta`limi darslarida qariyb 80 foiz vaqt amaliy ishlar uchun ajratilgan. O`quvchilarning shaxsini o`rganish ularni tarbiyalash bilan chambarchas bog`liqdir. O`qituvchi o`quvchining alohida xususiyatlarini payqab, unda mavjud iste`dod nishonlarini rivojlantirish metodlarini topa olishi, uning xulq-atvoridagi salbiy jihatlarini bartaraf etishi mumkin va h. k. Ba`zi bolalarda kasbga moyillik yaxshi namoyon bo`ladi, ko`pchilik bolalarda bu narsa birdaniga aniqlanmaydi. O`qituvchining boladagi iste`dod nishonalarini aniqlashi, ularni qobiliyatini rivojlantirish va shakllantirishda ko`maklashishi muhimdir.

Kasbga yo`naltirish ishi — o`quv jarayonining uzviy tarkibiy qismidir. Quyi sinflardan boshlanadigan bu ish jamiyat uchun zarur, har bir kishining xususiyatlariga mos kasblarga barqaror qiziqishni tarbiyalashga yordam beradi. Mehnatga qiziqishning mavjudligi va mehnat qilishga shaylik — shaxs yetukligining eng muhim ko`rsatkichlaridan biridir.

Sinfdan va maktabdan tashqari ish o'quvchilarni kasb-korni ongli ravishda tanlashga, ularni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, moddiy ishlab chiqarish, fan, texnika borasida va shu kabi sohalarda ularda ishga qiziqishni shakllantirishga ko'p jihatdan yordam beradi. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda olib borilayotgan kasbga yo'naltirish ishida o'quvchilarning yosh xususiyatlariga qarab bir necha bosqichni ko'rsatib o'tish mumkin [2, b. 12–14].

Didaktika (qadimgi yunoncha: διδακτικός, didaktikos — «o'rgatuvchi», «ta'lim beruvchi») — pedagogikaning tarmog'i. Ta'lim nazariyasi bilan shug'ullanadi. «Didaktika» atamasi ilk bor Yevropada 17-asrda o'qitish va ta'lim jarayoni haqida asarlar yaratgan olimlar tomonidan qo'llanila boshlagan Hozirgi zamon pedagogikasida didaktikaga ta'lim va ma'rifat berish nazariyasi bilan shug'ullanadigan alohida soha sifatida qaraladi. Ta'lim mazmunini aniqlash, ta'lim jarayoni qonuniyatlarini ochish hamda o'qitishning eng samarador usul va yo'llarini topish didaktikaning asosiy muammolaridir. Didaktikaning mohiyatini belgilash, yo'nalishini aniqlashda falsafiy-nazariy asosning o'rni katta. Uzoq vaqt mobaynida ko'plab kommunistik davlatlarda marksizm-leninizm didaktikaning taraqqiyot yo'nalishini belgilab beruvchi metodologik asos deb qarab kelindi. Lekin mazkur ta'limotning ilmiy asoslari puch, jamiyat va tabiat taraqqiyoti qonuniyatlarini to'g'ri hamda xolis ko'rsatish imkoniyatidan mahrum bo'lgan tarafkash (tendensioz) qarash ekanligi ma'lum bo'lgach, unga tayanish mumkin bo'lmay qoldi. Keyingi vaqtda ko'plab musulmon davlatlarida kalom falsafasiga milliy didaktikaning metodologik asosi sifatida qaralmoqda. Chunki, olamning yaralish, rivojlanish qonuniyatlari, insonning bilish imkoniyatlari, ma'rifatning shaxs kamolotidagi, o'zini anglash borasidagi o'rni singari jihatlar ana shu falsafiy asosga tayanilgandagina tushunarli tarzda izohlanishi mumkinligi anglab yetildi.

Kalom falsafasi ta'lim olamni bilishning vositasi ekanligini, bilish jarayonining cheki yo'q, ammo inson bilishi mumkin bo'lgan bilimlar cheklanganligini ko'rsatishi bilan diqqatga sazovordir. Didaktika umumiy psixologiya, o'qitish psixologiyasi hamda bilish nazariyasi bilan uzviy bog'liq. Bu fanlarning har biri bolaning bilish faoliyati va uni amalga oshirilish jarayoni to'g'risida alohida bilim beradi. Ta'lim mazmuni va usullarini belgilash borasida ham mazkur aloqadorlik katta ahamiyatga ega. Didaktika har qanday alohida predmetni o'qitish va uning mazmunini tayin etish qonuniyatlarini aniqlaydigan fan sifatida ta'lim va ma'rifat ishlarini samarali tashkil etishning umumiy usullarini belgilab berishi lozim. O'zbek milliy pedagogikasi tarixida ham didaktikaning asosiy xususiyatlarini aks ettirishga bag'ishlangan ko'pgina tadqiqotlar mavjud. Garchi turkiy mutafakkirlarning asarlarida didaktika hozirgi nom bilan atalmagan bo'lsada, lekin ular ta'lim jarayonining qonuniyatlarini belgilashi, uni tashkil etishning yo'l-yo'riqlarini ko'rsatishi jihatidan beqiyos ahamiyatga ega.

Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ahmad Al-Farg'oniy, Marg'inoniy, Davoniy, Alisher

Navoiy, Munis singari mutafakkirlarning ta'limni uyushtirish, uning samaradorligini oshirish, o'qitish jarayonida o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari borasidagi qarashlari jahon pedagogikasi taraqqiyotining o'ziga xos bosqichini tashkil etadi.

Muayyan yoshdagi bolalarni jamoa tarzida bir joyda o'qitishning samaradorligi ilk bor Ibn Sino tomonidan ko'rsatib berilgan bo'lsa, muallimning o'zida ezgu insoniy sifatlar bo'lmasa, bolalarda bunday xislatlarni shakllantirish mumkin emasligi Navoiy asarlarida aks etgan. Marg'inoniy esa, bilimlarni o'zlashtirish yuzasidan umumiy tavsiyalar beribgina qolmay, o'rganilgan tushunchalarni bolalar xotirasida uzoqroq saqlash yuzasidan aniq metodik usullar ham tavsiya etgan. Tarbiyaning ustuvorligi ham bugungi o'zbek didaktikasining asosiy tamoyillaridan sanaladi. Komil shaxsni tarbiyalash har qanday ta'lim muassasasining asosiy vazifasiga aylandi. Ma'naviyatni shakllantirish maqsad darajasiga ko'tarilgan sharoitda tarbiyaga ustuvor maqom berilishi tabiiydir. Milliy didaktika o'quvchilarni ta'lim jarayonining ishtirokchilarigina emas, balki ijrochilari deb qarashni ham ko'zda tutadi. Ta'lim o'quvchilarning ichki ehtiyojiga aylanmasa, ular bu jarayonda faol ishtirok etmasalar, hech qanday ijobiy samaraga erishib bo'lmaydi.

Didaktika ta'lim usullari muammosini ham qamrab oladi. O'qituvchi biror predmet bo'yicha o'quvchilarning tizimli bilim olishini ta'minlash maqsadi sari intilar ekan, ma'lum ishlarining bajarilish namunasini ko'rsatadi. Ayni vaqtda, u ta'limning barcha bosqichlarida uquvchining faolligi va mustaqilligini ta'minlaydi. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tajriba va kuzatuvlari asosida yangi bilimlarni o'zlashtiradi. Ularga chuqur va mustaqil o'zlashtirishlari, o'rgangan bilimlarini amaliyotda ijodiy qo'llashlari uchun maxsus topshiriqlar beriladi.

Birinchi bosqich. Katta maktab yoshidagi o'quvchilar bilan ishlash — moddiy ishlab chiqarish sohasida mehnatga bo'lgan ijtimoiy qiziqishlarni shakllantiradi, o'quvchilarda umuman mehnatga ijobiy munosabatda bo'lishni, eng muhimi — jismoniy mehnatga shunday munosabatda bo'lishni, ishchi degan nomni hurmat qilishni, qo'lidan keladigan o'z mehnati bilan atrofdagi kishilarga quvonch bag'ishlashga va bundan ma'naviy qoniqish olishga intilishni shakllantiradi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda barcha sohalar qatori ta'lim tizimida ham keng ko'lamlil islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu o'zgarishlarning samarasi yurtimizning taraqqiy topgan davlatlar qatoridan munosib o'rin egallashi avvalo, ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasining rivoji bilan uzviy bog'liqdir. Olib borilayotgan islohatlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi —O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risidagi PF-4947-son farmonining —Ijtimoiy sohani

rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishda taʼlim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, sanʼat va sport sohalarini rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish kaʼbi vazifalar belgilangan [1].

Bugun zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni, xorijiy tillarni puxta egallab, katta umid va ishonch bilan tegishli ishlarni ado etgandan keyin bular keyinchalik kasbni belgilashda asosiy hayotga qadam qoʻyayotgan, ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi boʻlgan farzandlarimizning munosib kamol topishida oʻqituvchi va taʼlim oʻqituvchisi nafaqat oʻquvchilarga ilm-fan olamining dastlabki bilimlarini beradi, balki ushbu jarayonda oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltiradi. Oʻquvchi bolaligidan biror bir kasbga mehr qoʻyadi, uni orzu qiladi, oʻsha kasb egasi sifatida oʻzini tasavvur qiladi. Maktabda kasb-hunarga yoʻnaltirish ishlarini yoʻlga qoʻyishda anʼanaviy amaliy mashgʻulot, suhbat, dialogli munozaralar bilan birga pedagogik oʻyin, mustaqil fikrlar kabi yangi pedagogik texnologiya elementlaridan unumli foydalanish tavsiya etiladi.[2,b.6].

Bolalarni kasblar olamiga asta-sekin olib kirish, ularni shu olamda moʻljal olishga oʻrgatish zarur. Oʻqituvchi oʻquvchini darslarda kuzatish, u bilan suhbatlashish, bola faoliyati mahsulini tahlil qilish jarayonida uning baʼzi bir xususiyatlarini, mayllarini payqab olish zarur. Shuningdek, oʻquvchi oʻz imkoniyatlarini baholay olish koʻnikmasiga, yaʼni aqli, qiziqishi, har xil kasblar boʻyicha tushunchaga ega boʻlib, bu kasblarning imkoniyatlari, kelajagi haqida axborotga ega boʻlishi kerak.

Oʻsib kelayotgan yosh avlodni kasbga yoʻnaltirish hamisha davlatimiz siyosati oldida turgan ustivor masalalardan sanalib kelingan. Mazkur jarayonni amalga oshirish uchun farzandlarimizning ota-onalari hamda taʼlim muassasalarining oʻrni va u yerda faoliyat olib borayotgan oʻqituvchilar hamda amaliyotchi psixologlarining faoliyati katta ahamiyatga ega. Yaqindagina Oʻzbekiston Respublikasi Maktabgacha va xalq taʼlim vazirligi huzuridagi Respublika taʼlim markazi, Oliy talim fan va innovatsiyalar vazirligi bilan hamkorlikda “Uzluksiz taʼlimda texnologiya fanini takomillashtirish va oʻquvchilarni kasb-hunarga yoʻnaltirish orqali hayotga tayyorlash” mavzusida Respublika online ilmiy amaliy konferensiyasi oʻtkazildi. Konferensiyaning asosiy yoʻnalishlaridan biri “Oʻquvchilarni kasb hunarga yoʻnaltirishda texnologiyalarning ahamiyati va oʻrni” mavzusidir. Joriy yil Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev Fargʻonaga tashrifi chogʻida Maktabgacha va xalq vazirligiga alohida koʻrsatmalar berdilar. Prezident yoshlarni ish bilan taʼminlash, ularni kasb-hunarga yoʻnaltirish masalalariga alohida toʻxtalib oʻtib, yangi oʻquv yilidan 7-sinfdan boshlab oʻquvchilarni kasb-hunarga yoʻnaltirish lozimligini taʼkidlab oʻtdilar.

Inson bolasi kamolga yetgani sari ilmga, maʼrifatga talpinadi. Dastlabki saboqni ham u maktabdan oladi. Ammo kelajagimiz egalari boʻlgan yoshlarga taʼlim berish ularni oʻqitish bilan bogʻliq ayrim muammolar bugungi kunda kishini oʻylantirib qoʻyayotgani tabiiy. Chunki, zamonaviy shiddatkor jamiyat esa yetuk bilimdon

mutaxassis kadrlarga muhtoj bo'lib boraveradi. O'quvchilar kompyuter va vibrostendlar bilan jihozlangan maskanlarda kasbiy ko'nikmalarga ega bo'lish bilan birga robo, kosmo, nano, bio yo'nalishlarida ta'lim olish imkoniga ega bo'ladilar. O'z davrining buyuk ixtirochisi, qizlardan esa buyuk dizayner, yoki qo'li shirin qandolatchi ham chiqishi mumkin. Asosiysi bu bolaning o'z qiziqishiga bog'liq.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, hurmatli ota-onalar farzandlarini eng ko'p pul ketiradigan sohaga emas balki o'zi qiziqadigan sohaga yo'naltirishlari lozim. Farzandni o'zi qiziqmasa ham sen bankir yoki huquqshunos bo'lishing kerak deb majburlash bu nazarimizda nato'g'ri. Bir o'ylab ko'ringga Alber Enshteynning ham ota-onasi farzandini bankir qilmoqchi bo'lganida dunyo bita zo'r olimdan ayrilgan bo'lmasmidi. Demochimanki bola o'z qiziqqan sohasi bo'yicha bilim olsa yaxshi natijaga erishadi. Farzandingiz ixtirochilikka qiziqsa unga fizikani emas huquqni o'qi deb majburlashiningiz nato'g'ri deb o'ylayman. O'quvchilarning yashirin istedotlarini ochib beradigan va yosh avlod hayotidagi roli va ahamiyatini hisobga olgan holda fan darslariga yanada ilg'or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish masalalariga alohida e'tibor qaratilishi kerak deb hisoblayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"-gi Qonuni. 23.09.2020y.—Xalq ta'limi jurnali.
2. Mardanov D. Maktabda kasbga yo'naltirish ishlari. — Nukus. 2013. — 182 b.
3. Jumaboyeva M. Umumiy o'rta ta'limda kasbga yo'naltirish ishlarining tuzilmasi —Toshkent 2010 — 67 b.
4. [www/pedagog.uz](http://www.pedagog.uz)